

ЛІТЕРАТУРА

1. Засенко П. На берегах пам'яті // *Ранок*. – 1981. – № 12. – С. 8 – 9.
2. Засенко П. Світло непокороєної душі // *Київ*. – 2007. – № 12. – С. 2 – 16.
3. Неживий О. Григiр Тютюнник: одна присвята Іванові Чендею // *Слово і Час*. – 2006. – №9. – С. 66 – 67.
4. Неживий О. Текстологічна проблематика оповідання Григора Тютюнника “Деревій” // *Вісник ЛНПУ імені Тараса Шевченка*. – 2007. – № 14. – С. 131 – 140.
5. Неживий О. Текстологія творчої спадщини Григора Тютюнника // *Слово і Час*. – 2005. – № 7. – С. 28 – 36.
6. Тютюнник Г. Вибрані твори: [Оповідання, повісті] / Передмова Б.Олійника. – К., 1981. – 607 с.
7. Тютюнник Г. Деревій (Передмова “Чому потрібна нова публікація...” Олексія Неживого) // *Київ*. – 2006. – № 12. – С. 141 – 150.
8. Тютюнник Г. Зав'язь: [Оповідання]. – К., 1966. – 158 с.
9. Тютюнник Г. Крайнебо: [Оповідання]. – К., 1975. – 128 с.
10. Тютюнник Г. Облога: [Вибрані твори] / Передм., упорядкув. та приміт. В.Дончика. – К., 2004. – 584 с.
11. Тютюнник Г. Холодна м'ята: [Оповідання, повісті, твори для дітей] / Упоряд. і передм. П.П.Засенка. – К., 2009. – 843 с.
12. Шевченко А. Треба України. – К., 2007. – 256 с.

м. Луғанськ

Олексій Неживий

“А Я ЛИСТІВ ЧЕКАЮ, ЯК БОГА, ЯК ВЕЛИКОДНЯ ...” ЕПІСТОЛЯРІЙ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО

*Іванові листи –
це не тільки
унікальне джерело його душі,
а й документ епохи.
Надія Світлична*

Наприкінці минулого року у видавництві “Сфера” вийшов другий том зібрання листів видатного критика, перекладача, поета, правозахисника, багаторічного політв'язня Івана Світличного – “Голос доби” [2]. Видання підготували до друку Леоніда та Надія Світличні (упорядники), Михайлина Коцюбинська (автор передмови та редактор) і Людмила Петік (співредактор і коректор). Це люди, дуже близькі для Івана Світличного. Леоніда та Надія – дружина й сестра, Михайлина Коцюбинська – близький друг, а також Людмила Петік – похресниця, дочка університетського однокашника. Куратором видання була посестра Надії Світличної Софія Геврик зі США. Можливо, завдяки цьому книжка мовби випромінює особливе тепло та любов, на які так заслуговує ця світла людина.

Другий том епістолярію І.Світличного містить два хронологічно-тематичні

блоки – листи до ув'язнення та із заслання: 399 листів до родичів, друзів та однодумців: дружини Леоніди та сестри Надії, Григорія Кочура, Михайлини Коцюбинської, подружжя Танюків – Неллі та Леся; до чеських українців Ореста Зілінського та Зіни Ґеник-Березовської, поетеси Віри Вовк (Бразилія), Софії та Тита Гевриків (США), до Анни-Галі Горбач (Німеччина). Як бачимо, географія листування достатньо широка, і вже це засвідчує: Світличний був не лише центральною постаттю українського шістдесятництва, а й організатором, “двигуном шістдесятників” (визначення Б.Гориня). Прагнув долучитися до європейського культурного простору і вписати в нього Україну. Постійно здійснював обмін інформацією, передавав самвида для опублікування в закордонних виданнях. В умовах, коли на Україні, за визначенням Світличного,

“маразм крепчает”, такі контакти були чи не останнім шансом на перетин кордонів між малою та великою “зонами”. У листі до О. Зілінського від 12.04.1967 р. пише: *“Заздрю не тільки тому, що Ви так добре вмієте робити переоцінку великих цінностей, а й маєте на те можливість. Ми про це тільки мріємо, і мрії наші, на жаль, дуже затягуються”*.

Перший том “Голосу доби” [1] – табірний епістолярій “Листи з “Парнасу” побачив світ 2001р. ще за життя його упорядниці Леоніди Світличної, але через малий тираж відразу став бібліографічною рідкістю. Майже всі листи публікуються вперше, мають велику фактографічну, історичну, історико-літературну, психологічну цінність як документ епохи, як епістолярна панорама українського духовного життя 1960-х – 1980-х років минулого століття.

“Голос доби” не претендує на академічне видання, вичерпність подання й коментування матеріалу, двотомник розрахований на широкого читача, підготовлений сумлінно, із належною повагою до факту. Дуже добре, що у другому томі є іменний покажчик, це вигідно відрізняє його від першого. У виданнях такого типу велике значення мають добре опрацьовані коментарі, адже, як зауважив С.Єфремов, упорядковуючи епістолярну спадщину Т.Шевченка, “листи, що призначені для певної лиш особи, часто говорять про їй одній зрозумілі речі і справи. Невистудіювані й непрокоментовані в свій час по гарячому сліду, листи в подробицях тратять іноді дуже багато й не можуть бути використані вповні, як біографічний матеріал” [1, 18]. Упорядники книжки, хоч і непрофесійні науковці, доклали максимум зусиль для того, аби розкрити персоналії, доповнити інформацію і, що дуже важливо, розшифрувати езопову мову та пролити світло на темні місця в листах – натяки на перлюстрацію та цензуру, розшифрування скорочень імен та прізвищ адресатів, назви творів, уточнення подій із життя автора та близьких йому людей. Наприклад, Іван Світличний для того, щоб хоч якось приспати пильність цензури, називав свої власні твори художніми перекладами чи переспівами з інших авторів. У своєму інтерв’ю

кореспондентові газети “Уніта” 1974 року Світличний дав відчутти атмосферу табору: “Інший спосіб контактів із зовнішнім світом – листування – суворо цензурується. Заборонено писати про умови табірної життя, називати імена співв’язнів, згадувати про погане здоров’я. Недозволені “умовності” бачать навіть в описах природи і погоди, в’язневі дозволяють два листи на місяць, при покаранні – один лист на два місяці.

Так само сувора цензура і до листів в’язнів. Як правило, цензура не завдає собі клопоту серйозно аргументувати конфіскацію листів. Для цього досить сказати, що в листі є якісь “умовності”, або недозволені (“не подлежащие оглашению”) відомості, або лист підозрілий за змістом, або в ньому “спотворення радянської дійсності” [2, 511].

“Жити, ніби немає облоги” – цією відомою формулою Лесі Українки названо перший розділ книжки, де зібрано листи 1953 – 1971 років – період навчання в аспірантурі, Клуб творчої молоді “Сучасник”, “самвидав”, відносна “свобода” (до 1965 р.), життя під ковпаком спецслужб (1965 – 1971 рр.). Саме так, “ніби немає облоги”, намагався жити – стати над обставинами та сміливо творити ренесанс шістдесятих.

Коло творчих інтересів Світличного величезне. Передусім це робота над дисертацією з естетики. Із листів до наукового керівника академіка О.І.Білецького дізнаємось про те, що майже готову дисертацію вирішив повністю переробити: *“Хоч у ній розвивається, по-моєму, правильна думка, розвивається вона далеко не на тому науковому рівні, якого вона вимагає”* (07. 09. 1955). Намагався не загрузнути в теоретичній схоластиці, обстоював свою думку, прагнув науковій об’єктивності й точності. Мріяв *“подати до видавництва книжку з історії естетики, де переоціню деякі в нас загальноновизнані явища”* (до Віри Вовк, 12. 10. 1966). *“Опрацьовуючи, знаходжу нове, переробляю те, що зробив, але без цього неможливо. Через це й результати більш вагомі – дисертація не буде черговим зведенням цитат на тему про... Пишу, як для друку”* (до дружини, 27.03.1956).

Загалом листи Івана Світличного – це багатогранний комплекс, з якого постає Світличний-поет, Світличний-перекладач, Світличний-науковець, Світличний-публіцист національно-демократичного спрямування, нарешті, Світличний-людина. З епістолярної творчості вимальовується кілька тематичних блоків, які становлять стильову та змістову єдності: широта інтересів і роль книги в духовному світі людей цього гарту; наукова робота над словником синонімів; поетична творчість та перекладацька діяльність; спілкування з однодумцями та друзями на засланні; “педагогічна поема” – листи до племінника Яреми; родина та особисте життя в листах; піклування про сестру (Надія Світлична була ув’язнена 1972-1976 рр.); наміри серйозної літературної роботи після звільнення; правозахисна діяльність; спілкування із друзями митцями (А.Горська, Г.Севрук, Л.Семикіна, П.Заливаха, В.Зарецький); зв’язки з українською діаспорою; роль самвидаву; естетичні смаки й уподобання; іронія та гумор – не просто як провідний тонус, стилістичні особливості епістолярію, а як свобода слововиявлення, екзистенційний модуль, своєрідний захисний панцир.

Читаючи листи Івана Світличного до арешту, бачиш панораму шістдесятих років: хрущовська відлига, національне піднесення, діяльність Клубу творчої молоді “Сучасник”, активна співпраця з однодумцями із Західної України, виготовлення та поширення самвидаву, налагодження перших контактів з українською діаспорою та надзвичайно важливий інформаційний обмін. Листи до братів Горинів – переконливе свідчення прокладання культурного містка між Сходом та Заходом України. З листа до Богдана Гориня: *“Ти пам’ятаєш свою обіцянку напитувати для мене літературу із україністики? Між іншим, я дуже хотів би мати “Етнографічні збірники” Наукового товариства ім. Шевченка, хоч і всі. [...] Особливо тут потрібен Франків словник “Галицько-Руські народні приповідки”. Та й усе інше, що тільки можна дістати – можна по два й по три примірники”* (19.01.1963).

У листі до сестри (від 19.08.1963 р.) ділиться своєю радістю: *“Останні дні*

мої у Львові були не менш цікавими, ніж попередні. Книжок без вас придбав ще цілу купу – і які книжки” (улітку 1963 р. Іван Світличний у львівських букіністів придбав багато видань 1930-х років).

Передавав львівським товаришам самвидавні магнітофонні записи нових поезій в авторському виконанні – Симоненка, Жиленко, Нечерди, Вінграновського, Драча. Не лише сам відвідував Львів, а й делегував туди із “рекомендованими” листами однодумців: *“Передаю листа товаришкою з Чехії – Зіною Генік-Березовською для того, щоб ти, якщо треба буде, допомагаєш і сприяєш їй. Все, що треба передати до Чехії, можна передати нею”* (до Б.Гориня, 16. 01. 1964).

Листи Світличного, які кожен історичний епістолярій, цінні передусім своєю інформативністю. Маємо літопис подій, хай і поданих пунктиром. Приміром, у листі до З. Генік-Березовської від 2.02.1965 р. опис знакового вечора пам’яті В.Симоненка 1964 року у Спілці письменників з викривальним виступом І.Дзюби: *“Коронним номером вечора був перериваний після кожної фрази оваціями виступ Дзюби. Я Дзюбу знаю давно, чув від нього вже всяке, але такого ще не було. Говорив і про “редаговану як стінгазета районного відділення міліції” “Літературну Україну”, і про людей, що сьогодні проливають сльози над могилою Симоненка, а завтра пишуть в “Літературну Україну” доноси на Ліну Костенко, і ще про багато серйозних речей, які в листі не годен передати”*.

Ці листи мають не тільки інформативне, а й мистецьке значення – роздуми автора про художню творчість, віддзеркалення естетичних смаків, оцінки конкретних творів. Формується специфічний жанр “лист-рецензія”, До речі, добірними зразками такого жанру багата також епістолярна спадщина Василя Стуса, В’ячеслава Чорновола (Стус В. Листи // Твори: У 4 т., 6 кн. – Л., 1997. – Т. 6. – Кн. 1, 2; Чорновіл В. Листи // Твори: У 10 т. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 4. – Кн. 1, 2.) – своєрідна альтернативна “ґратована” літературна критика. У листах – активне обговорення літературного процесу та висловлення своїх естетичних уподобань, наприклад, критична оцінка

“Собору” О.Гончара: *“Мені концепція роману подобається, – пише в листі до подружжя Гевриків, – (саме її лають найбільше), але написаний він таким патріархально-застарілим стилем, стільки в ньому невинуватих газетної публіцистики, що прикро стає від того, як можна зіпсувати добру ідею послішністю, поганим смаком”* (01.05.1968).

Спілкується із закордонними адресатами – Л.Плющем, А.Жуковським, І.Померанцевим, А.-Г. Горбач, В.Вовк. Листи використовує для реалізації професійних інтересів критика – оцінює стан сучасної літератури, обмінюється матеріалом відповідно до зацікавлень кореспондентів, рекомендує, що саме варто прочитати, надсилає свої художні переклади й переспіви та чекає критичних зауважень. З листа до А.Жуковського від 3.05.1981 р. довідуємось, що він планував видати переклади з Верлена, Леконта де Ліля, Бодлера, Ронсара, Лафонтена, Скаррона, Сюперв'єля окремим виданням “Мої французи”, а також мав намір скомпонувати “Моїх слов'ян”.

Листи висвітлюють естетичні смаки та уподобання критика. Висока оцінка поезії Ірини Жиленко: *“Хоч я читаю й зовсім мало, але зараз Льоля прислала мені нову збірку Жиленко – і маю від того справжню насолоду, якої давно не має”* (до Євгена Сверстюка, 28.10.1979). Після критичних зауважень про “Марусю Чурай” та “Над берегами вічної ріки” захоплюється збіркою поезії Ліни Костенко “Неповторність”: *“Іраптом “Неповторність”! Читаю, перечитую і тішуся: це саме ті слова, яких мені бракувало стільки років (і тому я, до речі – чи, може, не до речі?) – набрався зухвальства і, не маючи Ліниного безмірного таланту, сам узявся за перо і почав віршувати”* (Надії Суровцовій, 10.01.1980). У закордонних кореспондентів замовляє дефіцитну на теренах СРСР літературу – Булгакова, Цветаєву, Ахмадуліну, Мандельштама, Ахматову, Пастернака, забезпечує рідкісними примірниками друзів у таборі, а також дістає за них інші, необхідні для роботи видання.

Ділиться враження від прочитаних книжок. Так, у листі до Н.Суровцової від 10.01.1980 р. читаємо: *“Але якщо Ви не читали “Мастера и Маргариту”*

Булгакова, а можете дістати його, то киньте всіх під три чорти і читайте його і тільки його: це суцця класика, радянський Гоголь, окрім Шолохова та Ісаєвича я не читав нічого з таким захопленням, а читав уже тричі. У мене вона навіть є, дістає з великим трудом (вислали мені з Парижа)”.

Прикметна риса такого листування те, що й автор, й адресати – інтелектуали й бібліофіли, через що й у системі листів виразно твориться свій, мовби автономний, світ інтелектуальних та книжкових зацікавлень. Із листів до Б.Гориня, Ю.Бадзя, та й не лише з цих листів, постає образ Книжника, Лицаря книги.

Зі спогадів Семена Глузмана (“Уроки Світличного”):

“А потім був останній етап. У заслання. Іван готувався заздалегідь, мучився, раз по раз перебираючи нагромаджені журнали і книги. Центнери журналів і книг. Розумів, з таким вантажем в СРСР на етап не йдуть...”

Які всіх завжди, Івана забирали раптово. Прийшло троє, сказали: “Світличний. Збирайте всі речі і йдіть на вахту”. Етап! Іван пішов з ними до каптьорки, щоб забрати свій відфільтрований мінімум... Це були картонні скриньки, дерев'яні валізи. Десятки. Розгублені наглядачі викликали в зону коняку з возом. Повантажились. Ми, німі свідки, стояли оддалік. І попри щемке відчуття болю через те, що Іван ішов від нас, не могли не усміхнутися: таких етапів, з конякою, зона не знала!” [4, 497].

До арешту займався перекладами у співпраці з Григорієм Кочуром, рецензував книжки, планував роботу над словником українських синонімів: *“...Капітальний шеститомовий словник французької мови П.Робера. Він є моєю заповітною мрією не лише тому, що я потроху перекладаю з французької, я словниками цікавлюся спеціально (може, мені згодом вдасться й самому створити щось в цій галузі) [...] Я розумію, що ця річ капітальна й дорога, але якщо вдасться дістати, за ціною я не стану”* (до Анни-Галі Горбач, 10. 02 1970).

Лист – це своєрідний епістолярний автопортрет автора. Та не лише автора. Лист дає відчуття присутності адресата. “Якщо лист розглядати як літературний

жанр, – зазначає Ю.Шевельов, – а таким він, напевне, є під пером літератора, то одна з головних відмінностей його є та, що він адресований до конкретної і знаної особи. [...] Лист несе в собі, крім образу автора, образ конкретної особи. У цьому сенсі лист нагадує – в малярстві – портрет” [5, 192]. У листах Світличного щедро розсипано штрихи до портретів його сучасників і соратників: П.Заливахи, С.Параджанова, Л.Костенко, М.Коцюбинської, М.Вінграновського, І.Драча, Г.Севрук та ін. Неоціненні кадри тогочасних творчих буднів: виставки Л.Семикіної та П.Заливахи, літературні вечори та прем'єри кінофільмів С.Параджанова тощо.

Яскраві приклади езопової мови знаходимо у відгуках І.Світличного про Празьку весну – листи до чеських кореспондентів до З.Геник-Березовської (від 6.04.1968) та М.Мушинки (від 30.04.1968; 25.12.1968). До цих листів упорядники книжки додали сучасні коментарі М.Мушинки, які допомагають зрозуміти значення таких контактів, розшифровують езопову мову та дають можливість очима самих кореспондентів подивитись на це листування.

“Хоч кожен день мені взнаки” – словами із вірша І.Світличного названо другий розділ книжки, де вміщено листи із заслання протягом 1978 – 1981 рр. “Хоч кожен день мені взнаки” – motto, лейтмотив усього творчого життя, коли жити та працювати доводилось усупереч обставинам.

15 травня 1978 р. закінчувався семирічний табірний термін Івана Світличного. Відбувати заслання призначили у високогірному районі Горно-Алтайської (залишився в райцентрі Усть-Кан) республіки. На жаль, не міг він вчасно зрозуміти силу руйнівного клімату Алтайського краю (низький атмосферний тиск, киснева недостатність, радіаційно забруднена зона), місцевість заслання попервах викликає захоплення. У листі до Б. Антоненка-Давидовича пише: *“Після табору, після лікарні після етапу гірський Алтай здається мені земним філіалом раю”* (09.07.1978).

Загалом читач стане свідком того, як автор “Гратованих сонетів” усупереч руйнівній дії клімату намагається продовжувати свою наукову роботу –

переспівує “Слово про похід Ігорів”, працює над словником синонімів української мови, готує до видання переклади із французької та слов'янських мов, чекає відгуки на поеми “Рильські октави” та “Курбас” тощо.

На засланні Іванові Світличному дуже не вистачало спілкування та побратимів. У листі до Ігоря Калинця пише: *“Ти знаєш, досі живу табором, тут мені сумніше і самотніше. Все-таки гарно ми прожили ці “втрачені” роки: чого-чого, а почуття втрати я не маю. Мабуть, я створений для гострих ситуацій”* (21. 09. 1978).

На відміну від табору, тут не існувало ліміту на листи, тому, скільки дозволяло здоров'я, кореспондує до друзів та однодумців у табір, за кордон. Зацікавившись східною медициною, виготовляє ліки із женьшеню, золотого кореню та мумію. Надсилає друзям та родичам як своєрідну панацею від усіх хвороб. Валерій Марченко з цього приводу іронізував: “Чекаю поради – як вживати те мумію, що Ви мені надіслали. Глядіть же, по менше там розливайте, а то ще судитимуть за чорнокнижництво. У нас знаєте як православну релігію поважають” (20. 01. 1980).

Постійне фахове заняття – робота над словником синонімів української мови, для цього опрацьовує велику кількість лексикографічного матеріалу, постійно стежить за новими виданнями та замовляє у друзів цінну зі словникового погляду літературу – “Біологічний словник”, “Лікарські рослини Карпат”, “Енциклопедія кібернетики”, “Словник діалектизмів українських говірок”, “Словник полтавських говорів”. Звертається до Григорія Міняйла із проханням робити копії на ЕРІ, якщо це можливо.

Незважаючи на тяжкий стан здоров'я, не полишає творчої роботи. У листі до Ігоря Померанцева від 20. 11. 1979 р. надсилає переклади його поезій з російської. А з листа до Семена Глузмана від 06.12.1979 р. стає відомо, що Л.Плющ перекладав “Рильські октави” Світличного французькою мовою.

У листі до Марка Сірого – журналіста, співробітника радіо “Свобода”, подає спогади про свого наукового керівника академіка О.І Білецького. У листі чітко вимальовується становлення Світличного як науковця, критика, поета – критичного

як до себе, так і до своїх товаришів. Його найголовнішим принципом став афоризм “Платон – друг, та істина дорожча”.

Працює над переспівом “Слова о полку Ігоревім”, планує надрукувати у “Вітчизні”, тому, коли надсилає зроблене А.-Г. Горбач, просить лише переглянути та дати конкретні зауваження, але не друкувати за кордоном, бо це може зашкодити. З листа 24. 05. 1980 р. також довідуємось про хід роботи над “Словом”. А в листі до Євгена Сверстюка від 17. 06. 1981 р. повідомляє: “А в мене одна приємна новина: закінчив перекладати “Слово про Ігореву січ”. Працював не регулярно, але почав, пам’ятається, у вересні 1979 р. – отже, мусолив майже два роки. Мова близька, “темних місць” повно, а ще ж – віршами. Це ще не фінал, а все-таки перший варіант є. Коли вдасться передрукувати, вишлю і на Твій суд”. Це був останній лист. Іван Світличний закінчив свій переспів за декілька місяців до трагедії – 20 серпня 1981 року його розбив інсульт, після якого він уже не зміг повернутися до творчої роботи. На початку 1981 р. його було переведено до селища

Майма, де були кращі атмосферні умови, але було вже пізно...

Отже, публікація епістолярію Івана Світличного – реальна, наповнена живим фактажем пам’ятка інтелектуального життя кінця 1960-х – 1980-х років. Неоціненний фактичний матеріал, без якого уявлення про митця та епоху неминуче було б неповним, а то й викривленим. Ознайомлення з епістолярієм створює ілюзію безпосереднього спілкування, дає змогу торкнутися глибинних психологічних пластів, побачити особистість у становленні, у сплетінні умов та характерів. Це видання – вагоме джерело відомостей для вчителів, літературознавців, істориків, адже допомагає уявити живий образ людини-творця, людини-діяча в різних середовищах – родинному, суспільному, національному, допомагає зрозуміти суть та переосмислити вчорашні сторінки нашої історії. Епістолярій Івана Світличного – дуже важливе явище в українській культурі, безцінний документ часу й водночас – мистецький феномен.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Єфремов С.* Шевченко в своєму листуванні: Повне збір. тв. – Т.3: Листування. Тексти. Коментарії. – К., 1929.
2. *Світличний І.* Голос доби. – Кн. 1: Листи з “Парнасу” / Упоряд. А.Світлична. – К., 2001. – 544 с.
3. *Світличний І.* Голос доби. – Кн. 2. – Ч. 1: Жити ніби немає облоги (1953-1971); Ч. 2: Хоч кожен день мені взнаки (1978-1981) / Упоряд. А.Світлична, Н. Світлична – К., 2008. – 424 с.
4. *Глузман С.* Уроки Світличного // *Доброокий*: Спогади про Івана Світличного / Упоряд. А. Світлична, Н.Світлична. – К., 1998. – 572 с.
5. *Шевельов Ю.* Вибр. праці: У 2 кн. – Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І. Дзюба. – К., 2008. – 1151 с.

м. Кам’янець-Подільський

Наталія Загоруйко

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ КОНЦЕПТИ ТАРАСА САЛИГИ

Салига Тарас. Воздвиження храму. – Львів: Світ, 2008. – 504 с.

Тарас Салига починав у 60-х як літературний критик, згодом, у 90-ті, перейшов у науковий актив літературознавства, але свого молодого захоплення не покинув. Автор близько півтора десятка літературно-критичних та літературознавчих книжок, упорядник кількох фундаментальних антологій

українських авторів. Можна ще говорити і про його наукові заслуги, учені ступені, але все це віддає офіціозом і тут не потрібне, бо не відкриє справжнього обличчя Салиги-критика. У його текстах сила емоції і споглядання унікальних граней художнього явища не вкладається в певні трафарети. І свідчення